

ДЕФІНІЦІЇ ПАРЛАМЕНТУ І ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Журавльова Г.С., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті автор проаналізував природу таких явищ, як парламент і парламентаризм, які є взаємопов'язаними і значною мірою збігаються.

Ключові слова: парламент, парламентаризм, політико-правовий режим, законодавчий орган, конституціоналізм.

Журавлева А.С. ДЕФИНИЦИЯ ПАРЛАМЕНТА И ПАРЛАМЕНТАРИЗМА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье автор проанализировал природу таких явлений, как парламент и парламентаризм, которые являются взаимосвязанными и в значительной мере совпадают.

Ключевые слова: парламент, парламентаризм, политико-правовой режим, законодательный орган, конституционализм.

Zhuravlyova A.S. PARLIAMENT AND PARLIAMENTARY DEFINITION: THEORETICAL ASPECTS / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The author has analyzed the nature of such phenomena as the parliament and the parliamentary system, which are interrelated and largely coincide.

Key words: Parliament, parliaments, political-legal regime, the legislature, constitutionalism.

Явища парламенту і парламентаризму, які є взаємопов'язаними і значною мірою збігаються, завдячують своїй появі так званим новим історичним часам, тобто періоду історії людства, який розпочався у зв'язку з буржуазними революціями XVII-XVIII ст. Однак сам термін "парламент" має більш давнє походження: його генеза пов'язана з феодалними часами. Цим терміном спершу позначався судовий орган у Франції, де у XIII ст. королівська курія була поділена на дві палати. Одна з цих палат займалася судовими справами і мала назву парламент. Згодом, у період станово-представницької монархії, парламент, який дістав назву паризького, виступав як вищий суд. У період революції XVIII ст. відповідний орган зійшов з історичної арени [1]. Як би там не було, французький (паризький) парламент не був представницькою установою.

Для відповідних цілей термін "парламент" став використовуватися з кінця XIII ст. в Англії: в одному з актів 1275 р. цей термін позначав велику раду королівства, яка певною мірою мала представницький характер і включала монарха та наймогутніших феодалів [2]. Характерно, що цей термін був запозичений з тогочасної французької мови (писали французькою parlement).

У зв'язку із зазначеним, слід звернути увагу на деякі лексикологічні характеристики терміну "парламент", які набувають суттєвого політико-правового значення. Вказаний термін походить від середньовічної латини, де слово *parlamentum* означало богословський диспут або бесіду монахів. У радянській і сучасній російській навчальній літературі з курсу конституційного права походження терміна "парламент" пов'язували і пов'язують з транскрипцією італійського або французького дієслова "говорити" [3; 4; 5]. Звідси за старою політичною традицією іноді (а за радянських часів – практично завжди) робили логічний перехід до відомої тези: "парламенти – це говорильні". Ця теза є неприйнятною з огляду на реалії суспільно-політичного життя за рубежом і в нашій країні.

У період станово-представницької монархії термін "парламент" не набув значення родового для іменування відповідних установ. Тільки в Англії станово-представницька установа зберегла назву парламенту. Положення мало змінилося і в подальшому. І тільки в XIX ст. – у так званий "золотий вік парламентаризму" – відповідний термін набув поширення в найбільш розвинутих на той час країнах. При цьому він вживався здебільшого як політична і наукова категорія. Водночас у конституціях, прийнятих у

зазначений період, для позначення законодавчого органу (органу законодавчої влади) звичайно застосовували інші слова і словосполучення: "палати", "законодавчі збори", "народні збори", "національні збори" тощо [6]. Ці слова і словосполучення використовувалися як власні назви відповідних органів, родовою назвою яких хоча б на доктринальному рівні залишався термін "парламент".

На сьогодні термін "парламент" як родова назва органу законодавчої влади об'єктивно є загальноприйнятним. Разом із тим цей термін як власна назва відповідних органів офіційно вживаний (зафіксований у конституціях) лише в деяких країнах. Насамперед це Великобританія та інші англосовітські країни, що прийняли британську конституційну модель (Австралія, Канада тощо). Він застосований у конституціях ряду розвинутих європейських країн (Греція, Італія, Франція), а також частини країн-членів СНД (Грузія, Казахстан, Молдова) [7; 8; 9]. Водночас зазначимо, що в ряді країн, де органи законодавчої влади мають іншу власну, конституційно визначену назву, термін "парламент" вживається разом із власною назвою або є складовою відповідної конституційної дефініції. Прикладом такої дефініції слугує зміст ст.75 Конституції України: "Єдиним джерелом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України".

У вітчизняній політико-правовій думці термін "парламент" для позначення потенцій національного державотворення з'являється на початку ХХ ст.: його першими почали застосовувати автори програмних документів українських політичних партій, утворених у відповідний період. Так, у програмі Української народної партії було зазначено, що "законодавча влада в усій повноті належить парламенту". У програмі Української партії самостійників-соціалістів проголошувалось: "Головною законодавчою владою на Україні є парламент (Центральна Українська рада)". Про необхідність утворення "парламенту" як "представницької інституції" говорилося в програмі Української соціал-демократичної робітничої партії [10]. Термін "парламент" вживали не тільки в політичних документах партій соціалістичного спрямування, він був притаманний політичній фразеології ліберально-демократичних партій, зокрема Української демократичної партії і Української радикальної партії [11]. Водночас зазначимо, що термін "парламентаризм" у згадані часи і на відповідному рівні на українських теренах практично не вживався.

Такий стан відображав реалії суспільно-політичного життя, які зумовлювали своєрідне "запізнення" в сприйнятті світових інтелектуальних здобутків у сфері політичних та правових наук. На час первісного формулювання і поширення ідей парламентаризму, представницького правління і в цілому концептуальних підходів, притаманних конституціоналізму, український народ був уже позбавлений власної державності. До того ж більша частина українських земель перебувала під самодержавною владою, яка довгий час вкрай негативно ставилася до поширення подібних ідей і концепцій.

За радянських часів термін "парламент" об'єктивно не міг бути узгоджений з існуювальною тоді теорією і практикою державного владарювання, про що докладніше далі. Цей термін застосовувався тільки для характеристики "буржуазної державності" і по суті завжди мав негативне звучання. У радянській юридичній науці загальноживаною була фраза "криза буржуазного парламентаризму". Вона була присутня з відповідними трактуваннями практично в усіх підручниках з державного права СРСР і, особливо, державного права буржуазних країн і країн, що розвиваються [12; 13]. Ще більшою мірою негативне ставлення до феномена парламенту і парламентаризму було присутнє в науковій літературі з відповідної проблематики.

Природа явищ парламенту і парламентаризму, а з ними – певною мірою і відповідних термінів, відбиває не тільки загальні особливості історичного розвитку, а й конкретику кожної країни. Навряд чи можна проводити аналогію за змістом між вказаними

явищами в умовах двох розвинутих країн, не кажучи вже про країни, які об'єктивно різняться за їх політичним і державно-правовим розвитком. Потреби цього розвитку можуть зумовити уточнення або доповнення понять парламенту і парламентаризму з метою наголошення на їх ролі і призначенні. Наприклад, те, що за Конституцією Верховна Рада України є "єдиним (підкреслено мною – Г.Ж.) органом законодавчої влади", акцентує увагу на її місці в державному механізмі. Водночас наведене формулювання може вважатися своєрідною пересторогою щодо узурпації законодавчої влади іншими органами державної влади. З іншого боку, із сказаного не випливає, що Верховна Рада України здійснює законодавчу владу самостійно і без участі інших органів.

Важливим чинником, який визначає зміст явищ парламенту і парламентаризму, є форма державного правління, прийнята в тій чи іншій країні. Було б неправильним стверджувати, що, наприклад, у США не існує парламентаризму через те, що за формою це президентська республіка. Або що тут не існує парламенту через те, що відповідний термін рідко застосовується американськими авторами, і, за Конституцією цієї держави, "усі встановлені тут повноваження законодавчої влади належать Конгресові Сполучених Штатів, який складається з Сенату і Палати представників" [14].

У літературі справедливо зазначалось, що саме в умовах президентської республіки парламент являє собою не тільки законодавчий орган, а й виступає як один з двох (окрім президента) центрів концентрації політичної влади [15; 16]. Асоціювання ж поняття парламентаризму з парламентарними (парламентськими) формами державного правління, яке є досить звичайним для представників політологічної науки, не може мати характер ототожнення. Як висновок, можна зазначити, що оцінки ролі парламенту і парламентаризму в цілому в кожній конкретній країні значною мірою залежать від прийнятої в ній форми державного правління. Однак явище парламентаризму присутнє за умов існування всіх сучасних прогресивних форм правління.

Суттєве значення для характеристики природи парламентаризму має форма політичного режиму. Аксіомою вважається те, що парламентаризм реально існує тільки за умов демократичних режимів. Авторитаризм у діяльності інших органів, насамперед глави держави, може призвести до занепаду парламентаризму і фактичного скасування парламенту. Відповідна тенденція притаманна багатьом країнам, що розвиваються. У цих країнах прийнята форма правління так званої монархічної республіки. У радянській літературі вказувалось, що парламент тут відіграє "третьорядну роль" або взагалі є "придатком влади президента" [17;18]. Прояви згадуваної тенденції спостерігаються в деяких країнах, що утворилися на теренах колишнього СРСР. При цьому до деформацій парламентаризму, який тут перебуває в стадії становлення, призводить суто до формального запровадження двопалатної побудови парламентів (бікамеральності) і наділення глави держави повноваженнями, які звичайно характеризують статус органу законодавчої влади.

Характеризуючи поняття і сутність парламенту і парламентаризму, необхідно повернутися до питання змісту відповідних конституційних дефініцій. На думку автора статті, дефініція, що міститься в ст.75 Конституції України, є чи не найвдалішою. Вона, як зазначалось, акцентує увагу на місці Верховної Ради України в державному механізмі. Водночас ця дефініція позначає головну функцію парламенту, його "закодоване" в понятті законодавчої влади призначення. Важливим є і те, що згадана дефініція є чіткою, короткою і юридично коректною. Тим самим, по-перше, виконуються вимоги юридичної техніки, які об'єктивно існують щодо викладення конституційного тексту, і, по-друге, ця дефініція не містить характеристик, які можна вважати неправильними або спірними з огляду на зміст Основного Закону.

Серед актуальних проблем становлення і розвитку парламентаризму в Україні важливе місце займає проблема визначення поняття самого парламентаризму. Ця проблема має розв'язуватися здебільшого в площині застосування методів, притаманних теоретико-правовій науці, адже в практичній юриспруденції відповідний термін не використовується. Зокрема, можна категорично стверджувати, що на сьогодні в Україні не існує жодного нормативно-правового акта, де би був застосований термін "парламентаризм". Водночас, як зазначалось, поняття парламентаризму і парламенту об'єктивно є взаємопов'язаними і навіть значною мірою збігаються.

Термін "парламентаризм" набув поширення у середовищі політиків і вчених у ХІХ ст. Якщо його авторами об'єктивно були британці, то згодом він набув загальноєвропейського визнання, зокрема серед різних політичних сил. Як приклад можна навести роботи одного з найвідоміших представників тогочасної європейської соціал-демократії К. Каутського, в яких досліджувалася історія представницьких установ, починаючи з "періоду варварства", обґрунтувалась теорія політичного представництва через відповідні державні органи. Парламентаризм автором цих робіт сприймався як парламентарна форма державного правління [19, 20].

Таких же позицій дотримувалися дореволюційні російські вчені-юристи. Так, О.О. Алексєєв називав парламентаризм "парламентським режимом", "системою державного управління" тощо. Визнаючи відповідний феномен, він писав: "Парламентаризм, як політична система, регулює у відомий спосіб взаємовідносини корони, міністрів і парламенту і вимагає, щоб уряд у своїй політиці здійснював ту програму, яку визначає панівна парламентська більшість" [21]. По суті це атестація головних характеристик парламентарно-монархічної форми правління. Інший тогочасний дослідник парламентаризму визначав його як "парламентарний лад", тобто правила функціонування "парламентарної держави" [22]. При цьому йшлося саме про те, що зветься парламентарними формами державного правління.

За радянських часів явище парламентаризму сприймалось негативно. Парламент і парламентаризм характеризувались в аспекті "викриття реакційної сутності буржуазної державної машини", хоча до них проявлявся певний інтерес за змістом відомої тези В.І. Леніна щодо використання парламентів робочим класом у боротьбі за завоювання політичної влади [23]. Водночас були сформульовані й визначення парламентаризму. Одним із перших запропонував відповідне поняття відомий радянський юрист-теоретик Й.Д. Левін, але зробив він це з необхідними на той час формальними застереженнями: "Буржуазна наука визначає парламентаризм як режим, який характеризується парламентськими кабінетами і парламентською відповідальністю уряду" [24]. По суті таке визначення не вносило нічого нового до поняття парламентаризму, що вже було прийнятим.

На думку автора статті, парламентаризм слід сприймати як сам парламент у дії, тобто як його, насамперед, функціональні характеристики. До цих характеристик необхідно додати структурно-організаційні характеристики парламенту. Можна значною мірою погодитися з оцінкою парламентаризму, за якою його поняття "відображає, з одного боку, положення парламенту в механізмі поділу влад і в цьому сенсі наближене до поняття політичного режиму, а з іншого боку – принципи устрою парламенту" [25]. Саме з урахуванням і на основі функціональних і структурно-організаційних характеристик парламенту слід формулювати визначення парламентаризму.

Таким чином, можна сформулювати основні поняття.

Парламент – це загальнонаціональний і такий, що діє постійно, представницький колегіальний орган державної влади, який водночас за змістом теорії поділу влад (влади) є єдиним органом законодавчої влади;

парламентаризм, по-перше, є політико-правовим режимом організації і діяльності державного механізму (апарата), за умов якого наявна особлива і реальна роль у здійсненні владарювання загальнонаціонального і такого, що діє постійно, представницького колегіального органу;

парламентаризм, по-друге, є сукупністю структурно-організаційних і функціональних характеристик, які супроводжують процес утворення загальнонаціонального і такого, що діє постійно, представницького колегіального органу і здійснення ним державного владарювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шаповал В. Зарубіжний парламентаризм / В. Шаповал. – К.: Основи, 1993. – 143 с.
2. Мишин А.А. Центральные органы власти буржуазных государств / А.А. Мишин. – М.: Издательство МГУ им. М. В. Ломоносова, 1972. – 285 с.
3. Государственное право буржуазных стран и стран, освободившихся от колониальной зависимости: Учебник / под ред. И.П. Ильинского, М.А. Крутоголова. – М.: Юридическая литература, 1979. – 385 с.
4. Чиркин В.Е. Основы конституционного права: Учебное пособие / В.Е. Чиркин. – М.: Манускрипт, 1996. – 568 с.
5. Конституционное (государственное) право: Справочник / под ред. В.И. Лафитского. – М.: Юристь, 1995. – 421 с.
6. Конституции буржуазных стран: в 3т. – М. – Л.: Гос. Социально-экономическое изд-во, 1936. – . –
Т.2. – Средние и малые европейские страны. – 1936. – 621 с.
7. Конституции государств Европейского Союза / Под ред. Л.А. Окунькова. – М.: Издательская группа «ИНФРА – М – НОРМА», 1997. – 694 с.
8. Конституції нових держав Європи та Азії / [упорядкув. С. Головатий]. – К.: Право, 1996. – 507 с.
9. Новые конституции стран СНГ и Балтии: Сборник документов [Сост. Ю.А. Дмитриев, Н.А. Михалева]. – 2-е изд. – М.: Манускрипт, 1997. – 465 с.
10. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських політичних партій / [упорядкув. В.С. Журавський]. – К.: Науково-інформаційне підприємство «Пошук», 1992. – 412 с.
11. Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. / [упорядкув. О. Федьков]. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. – 326 с.
12. Государственное право буржуазных и освободившихся стран: Учебник / под ред. Б.А. Стародубского, В.Е. Чиркина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1986. – 226 с.
13. Мишин А.А. Государственное право буржуазных и развивающихся стран: Учебник / А.А. Мишин, Г.В. Барабашев – М.: Юридическая литература, 1989. – 487 с.
14. Конституции буржуазных государств: Учебное пособие / [сост. В.В. Маклаков]. – М.: Юридическая литература, 1982. – 564 с.

15. Политические институты США: история и современность / [Борисюк В.И., Джапаридзе Т.З., Зяблюк Н.Г. и др.]. – М.: Наука, 1988. – 265 с.
16. Шаповал В. Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз / В. Шаповал. – К.: Изд-во «Програма Л», 1995. – 365 с.
17. Энтин Л.М. Политические системы развивающихся стран. Государство и политические партии в странах Азии и Африки / Л.М. Энтин. – М.: Международные отношения, 1978. – 425 с.
18. Заварнов Н.А. Государственное право развивающихся стран: Учебное пособие / Н.А. Заварнов. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Изд-во УДН, 1989. – 368 с.
19. Каутский К. Представительное правление / К. Каутский. – Санкт-Петербург: Молот, 1905. – 192 с.
20. Каутский К. Парламентаризм и народное законодательство / К. Каутский. – Ростов-на-Дону: Демос, 1905. – 263 с.
21. Алексеев А.А. К учению о парламентаризме / А.А. Алексеев. – Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1908. – 256 с.
22. Соколов К.Н. Парламентаризм. Опыт правовой теории парламентарного строя / К.Н. Соколов. – Санкт-Петербург: Печатный труд, 1912. – 567 с.
23. Парламенты зарубежных стран: Справочник. – М.: Политиздат, 1968. – 512 с.
24. Левин И.Д. Современная буржуазная наука государственного права. Критика основных направлений / И.Д. Левин. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 426 с.
25. Котелевская И.В. Современный парламент / И.В. Котелевская // Государство и право. – 1997. – №3. – С. 5.

УДК 340.12

ПРАВОВА ПРИРОДА РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЯК НОРМАТИВНО-ДОКТРИНАЛЬНОГО ФЕНОМЕНА

Сквірський І.О., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню правової природи та юридичної сили рішень Конституційного Суду України в контексті аналізу їх нормативно-доктринальної сутності на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової системи.

Ключові слова: рішення Конституційного Суду України, правовий прецедент, правова позиція, конституційний контроль, конституційна юстиція, правова доктрина, нормативно-правовий акт.

Сквирский И.О. ПРАВОВАЯ ПРИРОДА РЕШЕНИЙ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА УКРАИНЫ КАК НОРМАТИВНО-ДОКТРИНАЛЬНОГО ФЕНОМЕНА / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена исследованию правовой природы и юридической силы решений Конституционного Суда Украины в контексте анализа их нормативно-доктринальной сущности на современном этапе развития отечественной правовой системы.

Ключевые слова: решения Конституционного Суда Украины, правовой прецедент, правова позиция, конституционный контроль, конституционная юстиция, правова доктрина, нормативно-правовой акт.